

dc_217_11

Fehér Bence

Aquincum
instrumentum domesticum-feliratai

Akadémiai doktori értekezés tézisei

Budapest 2011.

1. Célkitűzések

A *Corpus Inscriptionum Latinarum* Pannoniát is tartalmazó III. kötete immár több, mint száz esztendeje jelent meg, a maga idején természetesen a világ egyetlen teljes igényű és mérvadó feliratos közlése volt, száz esztendő alatt azonban mind az ismert feliratos anyag elképzelhetetlen mértékben megnőtt, mind annak interpretációs technikái megváltoztak. Emiatt ma már sürgető feladat a pannoniai római feliratos anyag minden modern igényt kielégítő, remélhetőleg újabb száz esztendőre időtálló teljes kiadása. Mivel Aquincumról még részpublikáció sem igen állt rendelkezésre, a legfontosabb feladatnak az aquincumi anyag feldolgozása mutatkozott, a Berlin–Brandenburgische Akademie der Wissenschaften *Corpus Inscriptionum Latinarum III² Pannonien* munkacsoportja, melyben kezdettől résztvettem, már 2004 óta ezzel a feladattal foglalkozott, amelynek a köfeliratokat illető része tavaly zárult le. Időközben azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a kisleírások, tehát az *instrumentum domesticum* és egyéb kézírásos, karcolt feliratok feldolgozása még ennél is megkerülhetlenebb feladat, és még nagyobb hiányosságokat mutat, pontosabban Aquincumot illetően ennek még a magyar tudomány történetében soha nem volt csak részleges megoldása sem, az eredeti CIL anyaga is rendkívül szelektív, és azóta semmilyen előrelépés nem történt annak dacára, hogy Aquincumban összbirodalmi szinten, tehát a világ tudományos életét illetően is egyedülálló leletegyüttesek kerültek elő, elsősorban gondolok a gázgyári fazekastelep anyagára, mintegy hatvan feliratos edénymintájával, illetve az aquincumi hordódonga-leletekre, amelyek egyedülállóan tartalmaznak fába égetett és késsel metszett feliratokat is. Mennyiségileg azonban a feliratos leletanyag legnagyobb részét a hatalmas ütemben szaporodó edényleleteken található, rendszerint igen rövid és nehezen értelmezhető karcolt jelzések jelentik, amelyek részben hagyományos értelemben vett feliratok, részben geometriai vagy egyéb tulajdonos (?)-jelek; az anyag vázlatos áttekintése után az is hozzáteendő, hogy e jeleknek a pontos funkciójának azonosítása is a megoldandó feladatok közé tartozik, eddigi szórványos közléseik során e kérdést tulajdonképpen megvizsgálás helyett *ab ovo* eldöntöttnek vették. Az eddigi anyagközlés azonban legjobb indulattal is csak szórványosnak nevezhető. Jellemzőnek kell mondani, hogy az értekezésben feldolgozott 683 római felirat és 34 felirat nélkülinek bizonyult tárgy közül bárminemű közlése vagy legalább egyszavas szakirodalmi említése eddig csak 246-nak volt. Hozzá kell tennünk, hogy rendszeres feldolgozása a pannoniai *instrumentum domesticum*-nak még eddig nem történt meg, feliratos szempontból igazából még monografikus feldolgozás sem történt, nemhogy *corpus* kiadása, legfeljebb válogatott, és még így is nagy érdeklődést kiváltó katalógusok, amelyek a teljes anyagnak csak egy jelentéktelen szeletét tartalmazták.

A munka elsődleges célja tehát egy *corpus*-jellegű, Pannoniára vonatkozólag eddig páratlanul részletes anyagközlés, és pedig nagyjából első anyagközlés, aminek előfeltétele a BTM Aquincumi Múzeum leltári anyagának epigráfiai feldolgozása. Ez azonban nemcsak régészeti jellegű anyagközlés, hanem az epigráfiai jellegre tekintettel filológiai munka is kellett hogy legyen, amely a tárgyak tárgyként való vizsgálata és értelmezése mellett a tartalmazott írott anyagot nyelvészetileg, szövegtörténetileg, kulturálisan is interpretálja. A célkitűzés szerint végső eredményként egy olyan komplex értelmezés jöhet létre, amely a római Aquincum hétköznapi életének nyelvi oldalról való új megközelítését jelenti – egyebek mellett reményeim szerint jelentősen bővíteni szándékozott névtani ismereteinket, az írásbeliség elterjedéséről és funkciójáról való ismereteinket Pannonia tartományban, és nem utolsósorban egy komplex képet a város írástörténetéről és paleográfiájáról.

Az anyag paleográfiai értelmezése kezdettől fogva a kutatás egyik alapvető célkitűzése volt, hiszen sejthető volt, hogy a pannoniai római írásbeliség egészét új megvilágításba helyezi egy egységes, nagyobb kézírásos anyag, amilyen eddig a tartományból még nem volt ismert – noha hogy végül milyen nagy anyag gyűlik össze, ezt a kutatás kezdetén még nem

lehetett sejteni –, és a valóban spontán, hétköznapi íráskészség megismerése a köfeliratok írásstílusát is új megvilágításba helyezheti. Ez azonban nemcsak önmagában volt kívánatos, hanem a paleográfia a római történelem egészét érintő segédletet jelent számunkra, hiszen elsőrendű datáló értéke is van. Az eddig valamennyire feldolgozott monumentális feliratos anyag írásstílusát a XIX. század óta folyamatosan alkalmazzuk datálásra, azonban ennek mindeddig a módszertani alapjai ingatagok voltak, az írástípusok rendszeres vizsgálata nem történt meg, s így minden erre vonatkozó szakirodalmi megállapítás tulajdonképpen intuitív, asszertorikus véleménynek tekinthető. A feldolgozott anyagon tapasztalható írásjelenségek statisztikus elemzése, táblázatokba foglalása és ennek nyomán egy objektív aquincumi írástörténet kialakítása tehát a kutatás egyik fő célkitűzése volt és maradt is mindvégig.

2. A kutatás menete, alkalmazott módszerek

Az aquincumi *instrumentum domesticum*-feliratok feldolgozását 2009 elején kezdtem meg, miután az előző négy év kutatómunkájával a CIL III² Pannonien-kutatócsoport egésze igen jelentős előrehaladást tett a köfeliratok feldolgozásával, és abban a tárgykörben már a kutatási eredmények publikálása indult meg. Már ekkor több atipikus felirat előbukkant, melyek a kifeliratokkal azonos anyagból készültek oltárok, vagy ellenkezőleg, olyan kisebb köemlékek voltak, amelyek tipikus *instrumentum*-használat körébe tartoztak (*tabula gromatica*, *pistillum*, kisméretű kő ékszer v. dísz), s ezek közzétételét elvégezve az *instrumentum*-közlés elsődleges metodikai alapjait is kialakíthattam. Hasonlóképpen nélkülözhetetlen előmunkálat volt a feltárt aquincumi anyag indexeinek elkészítése, hatalmas onomasztikai bázist hozva létre, a mágikus feliratok (ilyenből több van Aquincumban) némely elvi nyelvhasználati kérdésének vizsgálata és elsősorban az ekkor ismert úgy feliratos, mint kéziratos pannoniai szöveganyag felhasználásával a pannoniai latin nyelvhasználat egészének rendszerezett leírása, amelyet 2007-ben monografikus formában publikáltam. Ilyen előmunkálatok után lehetett reálisan várni, hogy a kitűzött célt, tehát az *instrumentum domesticum* corpusának elkészítését, az anyag sajátosságainak megfelelően tudom teljesíteni.

A feldolgozás és kiadás módszertani elvei kiinduláskor a Corpus Inscriptionum Latinarum kiadási elveivel teljes összhangban álltak. Ez egy összehangolt szövegkiadási és szerkesztési gyakorlatot, egységesített latin szakterminológiát és a szöveggözlésre következetesen alkalmazott, maximális pontosságú és részletességű ún. leydeni jelkulcsot jelent. Berlinből a kutatócsoport ausztriai és magyarországi alcsoportjain és kiadóin keresztül, Közép-Európa összes a kutatásban érintett országában. Azt is jelenti, hogy a felirat katalógusszövegének latin nyelven kellett elkészülnie. Nem szükséges itt a CIL általános kiadási elveit részleteznem, hiszen ezek szakmai evidenciát jelentenek. Gyakorlatban az első dolog, ami kiderült, hogy a kifeliratok kiadása speciális problémákat is felszínre hoz, mivel előre egyáltalán nem várt tárgyak is megjelennek felirathordozóként, sőt a létező terminológia is hiányos; egyáltalán definícióra szorult, mi tekintendő feliratnak, lévén hogy az esetek egy részében határterületen mozogtunk. Végeredményben az alábbi döntést hoztam:

– feliratnak tekintetem, amelynek a szerző által ismert nyelven szövegszerű értelme van (idáig ez hagyományosnak mondható értelmezés, és ezek tekintetében a corpus felépítése meglehetősen hasonlít a köfeliratokéhoz),

- az azonosítójelként használt, nem szöveg-funkciójú betűjeleket, illetve számokat,
- az írásutánzást,

– és végül elkülönítve, egyszerűsített leírással, de feldolgozandónak tekintetem mindazokat az azonosító funkciójú, nem dísznek készült geometriai és hasonló jeleket, amelyeket az aquincumi régészeti emlékek hordoznak. Ebből a kutatás során mintegy 200 db került elő.

Pontosítani kellett azt a metodikai kérdést is, mit tekintünk *aquincumi* feliratnak, és mit *egyedi* feliratnak, ugyanis a CIL kiadási elvei szerint a sokszorosított feliratok a teljes közlésből ki kell, hogy rekesztve legyenek. Szólnak ugyan amellett is érvek, hogy az Aquincumban készült sokszorosított feliratok is teljes corpusban fel legyenek dolgozva, ez esetben azonban a kutatás már nem a CIL égisze alatt lenne folytatható, hanem egy külön kutatóprogramban. Mindenesetre egyértelműen ki lehetett rekeszteni a Pannonián kívül készült sokszorosított kerámiajelzéseket, mint a *terra sigillatáét*, amphorákét, fém- és üvegbélyegeket; nehezebb és egyedi helyzetet is figyelembevevő mérlegelés után a feltehetőleg Aquincumban készült kerámiaanyag bélyegeinek szelektív feldolgozását választottam oly módon, hogy az eredeti sokszorosító apparátus (bélyegzők, formatalak, mécsminták) minden fellelhető példányát feldolgoztam, a lenyomatokból pedig oly módon, hogy minden azonosítható szövegváltozatnak legyen egy-egy közlése, lehetőség szerint tételesen felsorolva belőle az aquincumi lelőhelyű, múzeumban nyilvántartott példányokat. Csupán észszerű kompromisszumos döntés volt lehetséges a téglanyagot tekintve, lévén hogy egyfelől ennek mennyiségi mutatói illuzórikussá tették volna a külön csoport szervezése és külön anyagi megalapozottság nélküli kutatás belátható időn belüli befejezését, azonfelül az anyag aquincumiságának eldöntése is külön problémát vethet fel; mindezekért a téglabélyegeket mint szövegformát a kutatásból teljesen kirekesztettem, azt a munkacsoport későbbi tevékenysége számára – a CIL elvei értelmében szelektíven – rezerválva, míg az egyedileg bekarcolt feliratokat és a behúzott gyártási jegyeket feldolgoztam.

A munka volumenéről előzetes elképzelésünk nagyon kevés lehetett, hiszen, mint említettem, jórészt publikálatlan anyagról volt szó, amely döntően az Aquincumi Múzeum, kis részében a Magyar Nemzeti Múzeum gyűjteményében található. Úgy az Aquincumi Múzeum, mint a Magyar Nemzeti Múzeum és munkatársaik a kutatáshoz minden tőlük telhető segítséget megadtak, amit ezúton is meg kell köszönnöm; az első és döntő kutatási lépés az volt, hogy az Aquincumi Múzeum teljes leltárát, illetve a MNM római kartonanyagát végig kellett nézni a beletárolt feliratos tárgyakat azonosítandó. Minden okunk megvan azt hinni, hogy mérsékelt mennyiségű anyag ezen kívül azonosítatlanul, ill. leltározatlanul is van az említett gyűjteményekben, ezeknek a feltárására azonban eszközeink jelenleg nem elegendők. A vonatkozó szakirodalom lehetőség szerint teljes átvizsgálásával megállapítható volt, hogy százhoz közelítő számban létezik olyan kislelirat, amelyet annakidején publikáltak, ill. legalább említés történt róla, azonban nem lehetett létező leltári tárggyal azonosítani. Mindazáltal ez ügyben is történt előrelépés, sok esetben még Torma Károly XIX. századi, hiányos leírású közléseit is sikerült megfeleltetni tárggyal, holott az Aquincumi Múzeum esetében ezeknek azóta a leltári számuk is megváltozott. Ezzel kapcsolatban megjegyzendő, hogy az anyagot csak modern nyilvántartása, az AM 1940-es évek végétől kezdődő új leltára alapján lehetett közölni, de a régebbi szakirodalommal való kontinuitást ez nem biztosítja, ezért ahol lehet, a régi leltári számokat is felderítettem és a leírásban megjelöltem.

Ezt a munkát elvégezve nyilvánvalóvá vált, hogy hét-nyolcszáz darabos corpusra kell számítani, amelynek minden darabját – fellelhetőségük esetén – autopsziával vizsgáltam, feliratukat leírva és értelmezve, valamint rajzos és új fotodokumentációt is készítettem, amelyet adatbázisként értekezésem mellékleteként, DVD-n rögzítve mutatok be.

A feliratleírások és a vizuális dokumentáció elkészítése után (illetve gyakorlatilag azzal párhuzamosan) következett az érdemi értelmező munka, melynek során tisztázni kellett:

- számos esetben a feliratok helyes olvasatát, amely csak nyelvészeti és írástörténeti elemzés segítségével vezethetett sikerre, hiszen az anyag lényegi vonása, hogy kézirásos, vagyis semmilyen nyelvi és írástechnikai kánonnak nem felel meg,

- a feliratok funkcióját, a kontextust, amelyben keletkeztek, és ezzel kapcsolatban szerzőjük szociális kapcsolatait, helyzetét, célját, ehhez Aquincum gyakorlatilag teljes ismert társadalomtörténetét és más térségek számtalan párhuzamát is figyelembe kellett venni,

– az anyag datálását. Ez módszertanilag kettős probléma: a felirathordozók datálását rendszerint meg lehet oldani önmagában (*terra sigillata*, kevésbé pontosan más díszedények esetén), illetve leletkontextusuk segítségével, ami hagyományos archeológiai feladatot, illetve az ásatási körülmények tisztázását jelenti, másfelől viszont meg kell határozni, hogy a felirat a hordozóval egyidőben vagy utólag, és feltehetőleg mennyivel utólag keletkezett. Ehhez a feliratok palimpsestus vagy eredeti voltát, a tárgyak használati körét és idejét, fizikai állapotát kellett figyelembe venni, valamint azt is, hogy a felirat feltehetőleg eredeti, vagy másodlagos használathoz kapcsolódik, vagy már használat után, *tárgyként* selejt formájában lett ellátva *szöveggel*,

– és nem utolsósorban az írott anyag paleográfiai jellegzetességeit, a használt betűk készítményi módját és tipológiáját, és ennek statisztikai vizsgálatát elvégezni, a megfelelő táblázatokkal együtt.

3. Eredmények

A kutatás első eredményeként magyarországi viszonylatban páratlanul nagy és teljes corpora jött létre a római kisleíratoknak. Emeli ennek az értékét, hogy nem válogatott gyűjteményről van szó, hanem egy térségnek – Aquincumnak és az Aquincum territoriumához tartozó, Budapest közigazgatási területén belüli településeknek – a lehetőséghez mérten teljes feldolgozása született. Ilyen feliratgyűjteményt a magyar tudomány történetében eddig még nem publikáltak, de az anyag mennyisége nemzetközi mértékben is figyelemreméltó. Természetesen vannak olyan települések, amelyeknek kisleíratait már jórészt közölték, s mennyiségileg többszörösen felülmúlják Aquincumét – de ezek olyan települések, mint Róma városa (CIL XV), vagy Pompeii–Herculaneum (CIL IV). Ezekhez képest Aquincum feliratainak jelentősége objektíve kisebb, de a gyűjtemény adatai alapján bátran elmondhatjuk, hogy a provinciális központokkal általában bátran felveszi a versenyt, s nemcsak minőségében és jelentőségében, hanem immár kutatottságában is. Külön ki kell emelni, hogy a territoriumon belül megtörtént Albertfalva eddig gyakorlatilag teljesen publikálatlan anyagának felirattani vizsgálata is, és a kevés eddig ismert kőfelirathoz képest sokszoros mennyiségű *instrumentum domesticum*-felirat került elő, amelyek alapján azt a csaknem a semmivel egyenlő eddigi ismeretet, amelyet az albertfalvi *vicus* társadalomtörténetéről tudtunk, felváltja egy reális kép, amelyben már el tudjuk helyezni az őslakosság szerepét, a helyi ipart stb.

A corpusban feldolgozott összesen 683 római kisleírati az alábbi kategóriák szerint osztható be:

1. Agyagedények egyedi, bekarcolt, festett stb. feliratai:

– “hagyományos” tartalmú szöveges feliratok, elsősorban névfeliratok, amelyek tapasztalataim szerint nagyrészt tulajdonosneveket közölnek, s ezáltal a társadalomnak a kőfeliratok által általában elérhetetlen széles vertikumból mutatnak fel egyenletes onomasztikai anyagot, valamint megbízható információt írástudásuk fokáról és nyelvvállapotukról,

– számfeliratok, amelyeknek értelmezésében jelentős előrelépést tehettem. Az eddigi, némileg naiv elképzelésekkel szemben egyértelműen bizonyíthatóvá vált, hogy az edények számfeliratai értékes áru megjelölésére szolgálnak, sokszor vsz. sorszámok, és elenyésző kivételtől eltekintve nem tartalmazznak árumennyiség-adatot,

– betűvel (rövidítéssel), kereszttel, ritkábban kalászmintával (“halszálka”), ékkel vagy más jellel megoldott szimbolikus azonosítójelzés. Használati körüket és jelentésüket tekintve több fajtájuk volt azonosítható, javarészt szintén értékes árun: tulajdonosjelzések, készlet összetartozásának jelzése, törlés jele; egy jellemző típus pedig kifejezetten másodlagos

felhasználáshoz tartozónak bizonyult, az edények edényként való pusztulása után a belőlük kivágott korongok *tesseraként* való felhasználására.

2. Az aquincumi fazekasművesség feliratos emlékei: egyfelől cégjelzések, amelyek az árun megjelennek sokszorosítva, és ennek megfelelően mintáik megtalálhatók pecsétlőkön, formatájakon, mécsmintákon és egyéb negatívokon (bár néhány példát arra is lehetett találni, hogy a cégjelzést egyedileg húzták be az áruba, pl. szimbólumjelzések dörzstálakon), másfelől ugyane minták hátoldalain tulajdonosjelzések. Az anyag összegyűjtése eddiginél pontosabb műhelyekre osztást, datálást tett lehetővé, jónéhány eddig ismeretlen cégről is tudomást szereztünk, másokról, mint Maximinus és Iulius Hilarus, valószínűsíthetővé vált, hogy több generáción át, különböző helyszíneken is működő fazekasdinasztiáról van szó, így az aquincumi helyi iparról és iparúzó társadalomról az eddiginél lényegesen bővebb ismeretünk van.

3. Tégla karcolt feliratok: az egyelőre csak csekély hányadban azonosított ujjbehúzásos gyártási jelektől eltekintve ujjal v. hegyes eszközzel égetés előtt bekarcolt szövegek, amelyek nagyrészt szintén a gyártásról közölnek információt, így elsősorban neveket és számadatokat, kisebb részben játékos jellegűek; a viszonylag kicsi feliratcsoport jelentősége nehéz olvashatósága dacára a kézírás történetéhez adott megbecsülhetetlen adalékokban van.

4. Kő- és ólomsúlyok értékjelzései. Ezek segítségével a római fontnak Aquincumban használt pontos értékét (helyesebben értékeit, mert bizonyos határok közt variábilis volt) meg lehetett állapítani.

5. Ezenkívül falfeliratok, mágikus feliratok, ékszerfeliratok és egyéb szöveges fémtárgyak, hordódonga-feliratok is klasszifikálhatóak voltak bizonyos számban, amelyek közt szintén akadt néhány *nóvum*, illetve olyan, amelynek az eddig felismerttől jelentősen eltérő értelmezése vált lehetővé (pl. *litterae argenteae* Ganymedes nevével, egyiptomi és kopt *characteres amulettelemez*, pénzverető vagy áttört feliratú csontfésű).

Az anyag felirattípustól függetlenül, általánosan megfogalmazható tanulságokat szolgáltatott elsősorban az írástörténet területén. A legnagyobb hányadát alkotó bekarcolt feliratok egyértelműen egyéni kézírással keletkeztek, így az alkalmazott betűket táblázatokba foglalva, összehasonlítva és írástechnikájukat elemezve objektív képet tudtam rajzolni az Aquincum lakossága által széles körben használt írás típusairól, stílárus jellegzetességeiről a maga történetiségében. Kiderült, hogy a ligatúráknak a kézírásban is valamivel nagyobb szerepe van, mint eddig hittük, nem egyszerűen a lapidáris írás díszítő elemeiről van szó; hogy az általánosan használt írás nem minősíthető egyszerűen a *kurzív* megnevezéssel, hanem többféle eredetű, részben kapitális elemek felhasználásával történt, és stílusát jórészt anyagszerűsége határozza meg, sok esetben azonban egyszerűen az író személy tanulatlanúsága. A "vegyes" írások mellett azonban léteznek valódi *actuaria* és *kurzív* feliratok is, és mindezek alapján többféle íráskép elkülöníthető. Mivel a feltárt anyag gyakorlatilag II–III. századi, csak e két századnak a paleográfiája volt megrajzolható, de ezen belül is számos adat derült ki – rendszerezett, objektívan tipologizálható módon –, egyes betűk változatos írásmódjairól és azok okairól.

Fontos kérdés, amelyet megnyugtatóan sikerült tisztázni, a lapidáris íráson található íráshibák visszavezethetősége kézíratos forrásokra. Az aquincumi feliratos anyagban íráshiba viszonylag kevés található, ezek közül a nyelvi alapon magyarázhatókat már korábbi, Pannonia latin nyelvhasználatára irányuló kutatásaim során sikerült feltárni. A fennmaradó, eddig minden értelmezésnek ellenálló tucatnyi példát a *kurzív* írás általános és a helyi kézírás sajátosságai alapján racionális magyarázatra sikerült visszavezetni. Általános tanulság, hogy a római feliratok ún. "hibái" nem véletlenszerű, irracionális természetűek, hanem lehetséges objektív tudományos interpretációjuk, s ennek módszertana a kutatás eredményeként megoldottnak tekinthető.

Hasonló előrelépés történt a lapidáris feliratok másik, a kifeliratokkal összefüggő megoldatlan kérdésében, a paleográfiának a nem-lapidáris írásból származó elemeit illetően. Noha a kutatás eddig is hivatkozott a lapidáris feliratokon található "kurzív" betűformákra, ezeknek összeállított listája éppúgy nem volt, mint kategorizálásuk és elemzésük. Aquincum vonatkozásában most mind a kettőt sikerült létrehozni. A – kutatás megkezdése előtt semmiképp nem várt, az eddigi tanulságok alapján azonban nem meglepő – eredmény azt hozta, hogy ezek az atipikus betűformák, amelyek szórtan megjelennek a kőfeliratoknak kis híján 10%-án, tehát nem jelentéktelen sűrűségben (még akkor is, ha tucatnál nem több azoknak a köemlékeknek száma, amelyek tisztán kézírásos stílusban vannak), csak kisebb részben származnak klasszikus kurzív, esetenként egyenesen *actuaria* írásból, nagyobb részben a kézírásban is alkalmazott hanyag, műveletlen kapitális stílusról van szó, és nagyon kevés vagy éppen semmi kronológiai jelentőségük nincs a köemlékeken, vagyis kőfeliratot kurzív jelek használata alapján datálni nem lehet és nem szabad. A kifeliratokon alkalmazott, készülés után karcolt, vagy égetés előtt behúzott hétköznapi kézírás azonban ha korlátozott mértékben is, de datálhatónak bizonyult (legalább néhány jelenség esetében, tendencia és nem szabály értelmében!), így jónéhány eddig nehezen besorolható aquincumi szövegelem datálása lett pontosabb, ennél azonban fontosabb, hogy a tanulságok egész Pannoniára extrapolálhatónak tűnnek, és így a ma ismert, e szempontból azonban feldolgozatlan leletanyag is jobban értelmezhető, a jövőben előkerülő tárgyaknál pedig már egyáltalán nem fogunk a sötétben tapogatózni, hanem az aquincumi anyag egyértelmű tanulságaiból, mint fix pontból indulhatunk ki.

Időtálló eredményei továbbá a kutatásnak az elkészült nyelvtani és onomasztikai mutatók, amelyekkel az aquincumi adatbázis immár teljesen késznek mondható, és statisztikailag is értékelhető mennyiségű, hiteles adattal lényegében megerősíti a pannoniai latin nyelvfejlődés általam már régebben leírt folyamatait, vagy pl. erőteljesen bővíti a keleti és bennszülött nevekről és ezeken keresztül lakosságról Kelet-Pannoniában eddig való tudásunkat.

4. Az értekezés témájában eddig megjelent publikációk

The Voice of Stone. Epigraphy and Phonetics, Based on Pannonian Data. In: *Epigraphica II.: Mensa Rotunda Epigraphiae Dacicae Pannonicaeque*. HPS 11, Debrecen: Debreceni Egyetem 2004, pp. 169-184.

The Magical Use of Language in Pannonia. *Studia Caroliensia* 7:(3-4), 2006, 209-214.

Egy olvashatatlan köemlék olvasása.: A római kézírás nyomában. *Antik Tanulmányok* 52, 2008, pp. 236-244.

Syrian Names Given in Pannonia Inferior. *Acta Classica Universitatis Scientiarum Debreceniensis* 44, 2008, pp. 95-109.

Tituli Aquincenses vol. I, Tituli operum publicorum et honorarii et sacri, ed. P. Kovács-Á. Szabó. Pytheas, Budapest 2009. 142.p. nr. 157 tit. sacer, nr. 158 tit. sacer, 304-305.pp. nr. 344 tit. sacer, 375.p. nr. 433. tit. sacer.

Ariagna in Pannonia. In: Bíró Sz. (szerk.), *Ex Officina...* Studia in honorem Dénes Gabler. Győr: Mursella, 2009. pp. 137-144. [Szabó Ádámmal társszerzőként.]

Concentrated Occurrences of Generally Known Phenomena. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 49, 2009, pp. 31-38.

Néhány pannoniai római felirat revíziója. *Orpheus Noster* 1, 2009, pp. 63-74.

Spuria Pannonica. In: Kovács Péter, Szabó Ádám (szerk.) *Közlemények, tanulmányok, előszók*. *Studia Epigraphica Pannonica II*. Budapest, CIL III² Pannonien munkacsoport, 2009. pp. 107-116.

The Legend of the Cursive Script. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae* 49, 2009, pp. 281-289.

Tituli Aquincenses vol. II, Tituli sepulcrales et alii Budapestini reperti, ed. P. Kovács-Á. Szabó. Pytheas, Budapest 2010. 14-16.pp. nr. 507 tit. sepulcralis, 508, 18-20.pp. nr. 512 tit. sepulcralis, 24-26.pp. nr. 519 tit. sepulcralis, 39.p. nr. 537 tit. sepulcralis, 42-43.pp. nr. 542 tit. sepulcralis, 62-63.pp. nr. 568 tit. sepulcralis, 76-77.pp. nr. 587 tit. sepulcralis, 102.p. nr. 620¹ tit. sepulcralis, 108.p. nr. 629 tit. sepulcralis, 114-118.pp. nr. 637 tit. sepulcralis, nr. 639 tit. sepulcralis, nr. 641 tit. sepulcralis, 122.p. nr. 646 tit. sepulcralis, 125-126.pp. nr. 650 tit. sepulcralis, nr. 651 tit. sepulcralis, 130-131.pp. nr. 656 tit. sepulcralis, 133-134.pp. nr. 660 tit. sepulcralis, nr. 661 tit. sepulcralis, 138-139.pp. nr. 667¹ tit. sepulcralis, 147-149.pp. nr. 678 tit. sepulcralis, nr. 680 tit. sepulcralis, 153.p. nr. 686 tit. sepulcralis, 165-166.pp. nr. 701 tit. sepulcralis, 173.p. nr. 712 tit. sepulcralis, 179-183.pp. nr. 720¹ tit. sepulcralis, nr. 722 tit. sepulcralis, nr. 724 tit. sepulcralis, 185.p. nr. 727 tit. sepulcralis, 194-196.pp. nr. 739 tit. sepulcralis, nr. 741 tit. sepulcralis, 198-202.pp. nr. 745 tit. sepulcralis, nr. 747 tit. sepulcralis, 206.p. nr. 752¹ tit. sepulcralis, 213-215.pp. nr. 762 tit. sepulcralis, nr. 765 tit. sepulcralis, 217-219.pp. nr. 769 tit. sepulcralis, nr. 771 tit. sepulcralis, 222.p. nr. 776 tit. sepulcralis, 236.p. nr. 799¹ tit. sepulcralis, 252.p. nr. 831 tit. sepulcralis, 253-254.pp. nr. 835 tit. sepulcralis, nr. 836 tit. sepulcralis, 259-260.pp. nr. 849 tit. sepulcralis, nr. 850 tit. sepulcralis, 263-264.pp. nr. 860 tit. sepulcralis, 267.p. nr. 868 tit. sepulcralis, 281.p. nr. 908 tit. incerti generis, 283.p. nr. 912 tit. incerti generis, 286-288.pp. nr. 921 tit. tabulae gromaticae, 922 tit. pistilli, 320.p. nr. 965 tit. sepulcralis, 353-355.pp. nr. 1010¹ tit. sepulcralis, nr. 1010² tit. sepulcralis, nr. 1010³ tit. sepulcralis, 357-361.p. nr. 1012¹ tit. sepulcralis, nr. 1012² tit. sepulcralis, nr. 1013 tit. sepulcralis, 363-364.pp. nr. 1016 tit. sepulcralis, 367-368.pp. nr. 1020¹ tit. sepulcralis, 369-371.pp. nr. *1 tit. operis publici, nr. *3 tit. sepulcralis, nr. *4 tit. sepulcralis, nr. *6 tit. incerti generis.

Index epigraphicus: res militaris. In: Kovács Péter, Szabó Ádám (szerk.) *Tituli Aquincenses vol. II, Tituli sepulcrales et alii Budapestini reperti*. Budapest: Pytheas Kiadó, 2010. pp. 395-398.

Index epigraphicus: carmina, res grammatica, palimpsesti. In: Kovács Péter, Szabó Ádám (szerk.) *Tituli Aquincenses vol. II, Tituli sepulcrales et alii Budapestini reperti*. Budapest: Pytheas Kiadó, 2010. pp. 407-414.

Tabellae synopticae. In: Kovács Péter, Szabó Ádám (szerk.) *Tituli Aquincenses vol. II, Tituli sepulcrales et alii Budapestini reperti*. Budapest: Pytheas Kiadó, 2010. pp. 415-435.

Újabb javaslat egy aquincumi oltárka értelmezésére. *Orpheus Noster* 2, 2010, pp. 77-78.

Studia Epigraphica Pannonica III. Közlemények, tanulmányok, előszók. [Szerkesztette Kovács Péterrel és Szabó Ádámmal közösen.] Budapest, CIL III² Pannonien munkacsoport, 2011. 116 p.

Aquincumi autogramok 1. In: Kovács Péter, Fehér Bence, Szabó Ádám (szerk.) *Közlemények, tanulmányok, előszók. Studia Epigraphica Pannonica III.* Budapest, CIL III² Pannonien munkacsoport, 2011. pp. 22-30.

Supplementum ad voll. I–II *Titulorum Aquincensium*. In: Kovács Péter, Fehér Bence, Szabó Ádám (szerk.) *Közlemények, tanulmányok, előszók. Studia Epigraphica Pannonica III.* Budapest, CIL III² Pannonien munkacsoport, 2011. pp. 52-55.

Centurial Signs in Aquincum. In: Pánczél Szilamér, Man Nicoleta (szerk.) *Roman Dacia and Beyond: Defensive System, Military Infrastructure and the Daily Life on the Borders of the Roman Empire.* Târgu-Mureș, Románia, 2010.12.03-2010.12.05. Târgu-Mureș: Maros Megyei Múzeum/Muzeul Judetean Mures.

Tituli Aquincenses vol. III: Tituli instrumentorum domesticorum. Budapest: Pytheas Kiadó, 2011. 268 p.

[72 felirat különálló szövegkritikai közreadása. In: Alföldy Géza (szerk.) *Corpus Inscriptionum Latinarum consilio et auctoritate Academiae Scientiarum Berolinensis et Brandenburgensis editum: Vol. III ed. altera, pars 3: Aquincum.* Berlin; New York: De Gruyter, megjelenés alatt.]